

PRAGMATICALIZAREA DEICTICELOR ÎN TEXTE DIALECTALE AROMÂNE

MARINELA BOTA

Lucrarea de față¹ cuprinde analiza adverbelor deictice *tora* ‘acum’, *atumțea* ‘atunci’, *apoi* ‘apoi’ și *așe* ‘așa’, care devin marcatori discursivi frecvent utilizați în timpul conversațiilor în dialectul aromân. Corpusul este alcătuit din texte dialectale aromâne (TDSAR, TDNEV, TDCAR, FDCAR), din care au fost excerptate contexte care conțin marcatorii menționați. Pentru analiza marcatorilor, s-au urmărit funcțiile discursive și valorile pragmatice dobândite contextual, conform modelului teoretic propus de Crible și Degand (2019).

Principalele trăsături ale marcatorilor discursivi, descrise de Fedriani și Sansò (2017), sunt: (a) valoarea nonvericondițională – sensul propozițional nu este afectat; (b) funcția procedurală – oferă instrucțiuni de interpretare a mesajului; (c) variația poziției în segmentul discursiv – periferia stângă pentru exprimarea funcțiilor de structurare a discursului, iar cea dreaptă pentru funcțiile interpersonale și (d) contururile prozodice specifice.

Marcatorii discursivi provin din diferite clase gramaticale și sunt elemente care au dobândit funcții pragmatice în urma procesului de pragmaticalizare. Mecanismul procesului de pragmaticalizare este asemănător cu cel al gramaticalizării. Diferența constă în faptul că în urma procesului de pragmaticalizare nu se obțin morfeme gramaticale, ci „instrumente pragmatice”, cu trăsături funcționale, care îndeplinesc anumite funcții discursive (Fraser 2006: 189, Brinton 2001, Aijmer 1997). Procesul de pragmaticalizare este declanșat de *atitudinea subiectivă* a locutorului care, în diferite situații de comunicare, folosește în mod frecvent o unitate lexicală sau o anumită expresie pentru a-și exprima mai bine intențiile de comunicare (Hopper și Traugott 2003, Traugott 1995, Sweetser 1990). Procesul nu este uniform, aspect care se reflectă în variația funcțiilor marcatorilor de la o regiune la alta și în diferitele stadii de pragmaticalizare în care aceștia se află (Dostie 2009).

Ludivine Crible și Liesbeth Degand (2019) propun un model de clasificare a marcatorilor pe baza unui model bidimensional, cu patru domenii (ideational,

¹ The work presented in this paper was supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451

retoric, secvențial și interpersonal) și cincisprezece funcții², și introduc ideea de domenii și funcții ca două straturi independente de informații pragmatice, unde orice funcție se poate combina cu orice domeniu. Prin urmare, marcatorii discursivi pot îndeplini una sau mai multe funcții, care la rândul lor pot opera în cel puțin unul dintre cele patru domenii. Cele patru domenii discursive descrise de Crible și Degand (2019) sunt:

(a) *domeniul ideatic* este legat de relațiile semantice obiective și prezintă gradul cel mai scăzut de implicare a locutorilor;

(b) *domeniul retoric* se referă la meta-comentariile locutorului despre discursul aflat în desfășurare și cuprinde relațiile dintre evenimentele epistemice sau actele de vorbire. De asemenea, corespunde relațiilor subiective și implică întotdeauna atitudinea vorbitorului;

(c) *domeniul secvențial* este legat de structurarea segmentelor de discurs, iar funcțiile secvențiale semnaleză în mod explicit pașii progresivi ai vorbirii și ai gândirii. În acest domeniu sunt incluse mărci ale (non)fluenței discursului (pauze de ezitare, pauze pline, reparații etc.), împreună cu mai multe funcții structurale, cum ar fi preluarea replicii, schimbarea sau reluarea subiectului;

(d) *domeniul interpersonal* se raportează la relația dintre locutor și interlocutor și la gestionarea schimbului de replici. Marcatorii discursivi interpersonali au o funcție fatică, de captare a atenției sau de manifestare a înțelegerii.

Adverbul este una dintre categoriile gramaticale sursă pentru dezvoltarea marcatorilor discursivi, evoluția de la adverb la marcator discursiv fiind bine cunoscută în mai multe limbi. Adverbele de loc, timp și mod dobândesc diverse valori discursive, cu rol de structurare a discursului sau de exprimare a unor raporturi argumentative. În mod special, adverbele deictice și anaforice de timp prezintă o tendință mai mare de a avea utilizări pragmatice, de exemplu în ordonarea discursului și a argumentelor (Mîrzea Vasile 2012, Zafiu 2009).

Adverbele din dialectul aromân selectate pentru analiză sunt:

(a) moștenite din latină *atumțea* ‘atunci’ (lat. **ad tumce*), *apoi* ‘apoi’ (lat. *ad-post*) și *așe* ‘așa’ (lat. *eccum-sic*);

(b) preluate din alte limbi balcanice prin contact lingvistic, *tora* ‘acum’ (gr. *τόρα*).

TORA

Funcțiile discursive ale marcatorului *tora* au fost întâlnite în contexte în care marcatorul are rolul de organizare a discursului sau de exprimare a unor raporturi argumentative. Una dintre funcțiile principale este cea *temporală* care se manifestă

² Funcții: adăugare, alternativă, cauză, concesie, condiție, consecință, contrast, aproximare, monitorizare, specificare, temporală, acord, dezacord, topicalizare și citațională.

în domeniul secvențial. Prin funcția temporală, marcatorul semnaleză că situațiile expuse în cele două segmente discursive sunt ordonate cronologic, iar informația introdusă de *tora* este legată de un moment precedent și este succedată de un moment posterior. Poate ocupa în segmentul discursiv poziția inițială (1) sau finală (2):

(1) [a~ ș-fîcôr:i ca~ aġútă]

e!//

[așeți]

tóramd aveám do~/ únu v'i **tóraadv** câ vîniră dó:i ficóri di Zíma/ ațélu ficórl©-a me© de aseáră ęará a me©// (TDNEV: 170)

(2) wa γ_ dăm... un rahád î wa γ_ dăm γínu...// [k] ún_ l_cúmș de! ^aún_ l_cúmi... // [...] li curcám zb̄ar_li **tóra/ e!//** (TDSAR: 296)

În exemplul (2) *tora* dobândește contextual o valoare de concesie. În acest caz, *tora* poate fi interpretat ca un marcator de relevanță insuficientă (Ștefănescu și Crețoiu 2005), prin care locutorul știe că replica nu satisface așteptările de relevanță ale interlocutorului și, de aceea, se scuză prin intervenția *încurcăm vorbele acuma, e!*, pentru a semnala că informația livrată a fost contaminată de contactul cu dacoromâna, în alegerea termenului corespunzător pentru sortimentul de dulciuri „rahat”.

În următoarele exemple, prima ocurență cu poziție inițială în segmentul discursiv reprezintă un stadiu intermediar de pragmaticalizare, în care *tora* pierde din valoarea originală de deictic al prezentului, față de cea de-a doua ocurență care păstrează valoarea adverbială:

(3) noTM ma nínti purtámu î ș— cumáburi/ cadifcă'... b_gám.../ pi noTM// **tóramd** n©-,ri **tóršadv** ahtbr— lucrí// n©-ári// ma nínti li bâg, lúmeęa// (TDSAR: 47)

(4) [cúmu î s-fáți **tóraadv** únâ númtâ?]

tóramd la óră actuală// ádică **t)raadv**// TMíni ĝ)nle/ că nu-TM ca ma nínti/ (TDSAR: 21)

Funcția temporală se manifestă în domeniul secvențial și prezintă valori asemănătoare cu cele ale deicticului *apoi* pe care îl precedă (5) deoarece indică succesiunea evenimentelor în ordine cronologică:

(5) préftlu 'si câ

„b-ațę7 u ști©”//

e! **tóra dap**á lâ 'si b-a sósloru câ „o a neg s~a©... nlnu”// (TDSAR:

62)

Funcția de specificare din domeniul secvențial se manifestă prin adăugarea unui detaliu sau comentariu care este prezentat parantetic, retras din structura

liniară a discursului (6) sau prin specificarea unui referent introdus anterior, care deschide un subiect nou sau răspunde la o întrebare (7):

(6) [...] *deǎp'óǎǎ γ' in b-n_au :a.../au :a dupóǎa tát_-su/... cu fráti-su/... ma s-áib_ frátš ma márs...// tóra... nicu7írǎ-a me^a s-á~b_ș— î fráti// (TDSAR: 296)*

(7) [lúpu?]

ș-lúpu/ e/ **tóra** ma nǎpó~ ári ma múltu ți avǎǎ próǎ: al/ (TDNEV: 179)

Funcția de aproximare din domeniul secvențial se manifestă atunci când locutorul utilizează marcatorul discursiv *tora* pentru acoperirea unei pauze de gândire, de căutare a cuvântului potrivit:

(8) [ți ~ásti Válǎa Cǎldǎ?]

Válǎa cǎldǎ ǎásti un loc țe.../ ma cum să z-'ác **tóra**.../ ǎásti un loc tu múndi/ (TDNEV: 178)

Funcția concesivă din domeniul interpersonal se referă la o opoziție de opinii, iar marcatorului îi poate fi atribuită această funcție atunci când îndeplinește un rol argumentativ de obiecție sau are valoare contrastivă și apare exclusiv în dialoguri:

(9) S1: ur}ta ǎarǎ ma nicu7írǎ//

e/ lásǎ z-ve' **tóra**// (TDNEV: 168)

Marcatorul *tora* are *funcție de cauză* în domeniul interpersonal atunci când introduce răspunsul la o întrebare. Răspunsul prefațat de *tora* îi este adresat interlocutorului cu o atitudine de dezacord:

(10) [țânúb mínti vǎru zboru dítu Româní~a?]

e tóra ți țânú~? míni av'ámu ș-apámáșu cu gúra jdișc:ísǎ/ că apámáșu cum că țe că zbupǎ ca no~// (TDNEV: 152)

ATUMȚEA

În dialectul aromân, *atumțea*, cu varianta *astumțina*, își păstrează valoarea deictică și acționează doar în domeniul secvențial al discursului, devenind marcator discursiv cu *funcție temporală*. Are rolul de a conecta segmentele de discurs în ordinea cronologică a faptelor relatate și poate marca simultaneitatea sau succesiunea.

Astumțina este anaforic și trimite la un moment la care locutorul a făcut referire anterior, așadar, valoarea deictică este încă activă deoarece este implicată ideea de distanță temporală față de momentul enunțării. Tipul de uz anaforic întâlnit în corpus este cel fără antecedent, care se raportează la acțiunile cu care se corelează, mai precis semnalează raportarea la o secvență antecedentă și nu la un anumit constituent coreferențial. Acest tip de *deictic textual*, descris de Ionescu-Ruxăndoiu (1993), are funcția de a stabili cronologia unor acțiuni, esențială în

structurarea discursului, așadar are o *funcție temporală*, iar raportarea temporală nu are legătură cu momentul enunțării, ci cu un anumit moment din relatarea locutorului:

(11) d-apô a irá tu 7irólu al^a [ε] a prima alu [ε] alúmtă dit lúme/ **astumțina** irá dáli blócuri țî ampuliseá și si sculá cėti t̃-apărăra di î Albanĩ'e/ (TDNEV: 150)

(12) vînră Ohârdă/ **astumțina** Ohârd arâmásiră/ (TDNEV: 159)

Marcatorul *atumțea* nu îndeplinește funcții care activează în domeniul ideatic, în planul semantic-referențial (consecința) și în planul epistemic (concluzia), ca *atunci* din dacoromână, engleză (*then*), spaniolă (*entonces*) și franceză (*alors*).

APOIA

Principala funcție îndeplinită de deicticul *apoi*, cu varianta *dapoi* (< *de* + *apoi*), este aceea de marcator temporal. În corpus, nu a fost identificat cu valoare concesivă (*la urma urmelor, în definitiv*) ca în dacoromână.

Apoi cu *funcția temporală*, în domeniul secvențial, ordonează cronologic segmentele discursive și deține o valoare asemănătoare semnelor grafice de aranjare în listă. Varianta *dapoi* leagă două secvențe discursive succesive (13), iar atunci când este precedat de *și* narativ asigură coeziunea discursului (14):

(13) **d-apô a** vînră di feáti nâpô~ únă arędri ș-únă [ε] nu mab ardéri/ ma și furári ș-túti alánti// aístă fu árderęa di daǎára țî irá di Beléni de-a lócu~ de-avrigăra/ antré~leă/ **d-apô a** irá tu 7irólu al^o [ε] a prima alu [ε] alúmtă dit lúme/ [...] / „vo~ s-trec” ș-ațé~ **dapô a** dicára intrără nuntru/ (TDNEV: 150)

(14) Scǎlí-ti, **d-apô a** ayóna, nu ști© cę, îmbráci-ti [...] **j-dapô a** fu' ayóna la tramvai [...] **j-dapô a** fu' ayóna... (TDCAR: 209)

Dapoi apare ca marcator cu *funcția de adăugare*, în domeniul secvențial, prin care indică un adaos de informații. Ocupă prima poziție în segmentul discursiv pe care îl introduce și are aceeași orientare argumentativă ca și *în plus* sau *de altfel* (Zafiu 2009):

(15) 6 î gónli-~ da cu... [k] la cuvă cu cîcórľu/ veársă// și... fârtáti~ ~-a [k] â veársă apâ M î cap di-l úd // **dęapǎęa** z î duc° acásă/ și bágâ di-~ tǎrnâ a sócurlu/ a sǎcrke~ ș-la tútă só~a// **dapǎęa**... s... tá~i hlámbara// u tá~i n-tré~i [...]// **dapǎęa** tá~i ș-meárilı b-li da la... fçori níz î di li m}câ// lun— dicșęárâ **dapǎęa** bágâ Jveásta di c}ntâ// bágâ mása și z î dipișęáști núnța// (TDSAR: 24)

AȘE

Așa este descris ca un deictic care stabilește similaritatea cu referentul extern și evoluează de la adverb de mod la marcator de structurare a discursului sau marcator fatic de confirmare a contactului cu interlocutorul (Pop 2004). Este întâlnit în corpus, cu variantele *ași* și *așeți*, ca marcator al suspendării enumerării,

marcator de aproximare sau de întărire (Zafiu 2017) sau marcator de acord sau confirmare (Colciar 2018: 131).

Așe cu *funcție de specificare* în domeniul secvențial indică revenirea la o informație anterior menționată, locutorul reluându-și ideea după ce a fost întrerupt de intervenția interlocutorului. Se observă valoarea de acord conferită de contextele în care au fost întâlnite ocurențele:

(16) **așé** irá/ nu vréam z-Oivisést^u cum li 'ițéá cá lę-adu7ám^o cum^o li 'ițéá// (TDNEV: 152)

(17) [bitisím]

bitisím// **așe**// di cu sęára dęăp^oáęęá vínir— sęára//... [k] vínir— dúpu pr_n^u (TDSAR: 296)

De asemenea, cu aceeași funcție de specificare, *așe* marchează reluarea informației după o digresiune, după ce locutorul și-a încheiat intervenția parantetică:

(18) m^oáșá u bág_ ș-ía di cántá c^ș-a^ușu m_ráta...// Oini mŠ î a^oúș^o [k] m^oáșá-~ fără dínțⁱ// ęa s-ahur2ásc_... s-7adíc_// **așețș**// ș-a^ușu... t^ot cáma s-t^o nș el^o// cánt_ el^o [...] (TDSAR: 293)

Așe are *funcție de acord*, care se manifestă în domeniul interpersonal, atunci când locutorul confirmă intervenția interlocutorului. În contextele de mai jos *așe* dobândește valoare de topicalizare deoarece tema discuției este reluată după digresiune:

(19) :-av^oa l^oátá gréț^oê tu... **așéți** [tu televízii]/ ș-li s7irá ęa s-li Oivis^oástá/ ș-míni :-adu7ám^u cu zb^oápáli/ **așéți**// (TDNEV: 152)

(20) [dúpă tre^o 'áli il piti'á]

așé/ ~a/ dúpă tre^o 'áli il piti'á / (TDNEV: 164)

Funcția de topicalizare din domeniul secvențial se referă la reluarea subiectului aflat în discuție, după o digresiune (19). Când marcatorul semnalează sfârșitul subiectului aflat în discuție, ocupă ultima poziție în segmentul discursiv (20). *Așe* cu funcția de topicalizare este evidențiat prozodic de pauzele intonaționale între care marcatorul este încadrat:

(21) **Ași**... șⁱ-cí'ú únî neáuî ș^o-ó~li, acló ~u l^o-avęám^u cíti ęrámusti, nu puteęá z-ímî, s-treácî Déniscu, cí ęará múnțil^u análfî ș^o-avęá cí'útî multî neá^oi. (FDCAR: 104)

(22) la óptuspriM0iț v'irá î ațé^o di Ba7ița/ la trè^oi'ăț ațé^o di Batácu// la tre^oăț no^o vínimu t^o-Armánii// **ași**// [cum ęará lócurę-ațęáli?] (TDSAR: 15)

CONCLUZII

În urma analizei marcătorilor discursivi selectați din corpusul de texte aromâne, se observă că toți cei patru marcători operează în domeniul secvențial al discursului, având un impact esențial asupra structurării și decodării informației.

Din punctul de vedere al poziției ocupate în segmentul discursiv, cei patru marcători se separă în două categorii principale: cei care se află în periferia stângă (*apoi*, *atumșea*) și cei care se află în periferia dreaptă sau apar frecvent în poziții intermediare (*tora*, *așe*), datorită statutului lor parantetic.

Funcția cel mai bine reprezentată este cea temporală, îndeplinită de marcătorii proveniți din adverbe de timp (*tora*, *apoi*, *atumșea*), urmată de funcția de specificare a marcătorilor *tora* și *așe*. În domeniul interpersonal, al relației dintre locutor și interlocutor și al gestionării schimbului de replici, marcătorii *tora* și *așe* au o funcție fatică, de captare a atenției sau de manifestare a opoziției de opinii și, respectiv, a acordului. Este de remarcat faptul că funcțiile discursive acționează preponderent în domeniul secvențial.

MD / domeniu	ideatic	retoric	secvențial	interpersonal
<i>tora</i> ‘acum’			temporal specificare aproximare	concesie cauză
<i>atumșea</i> ‘atunci’			temporal	
<i>apoi</i> ‘apoi’			temporal adăugare	
<i>așe</i> ‘așa’			specificare topicalizare	acord

SURSE

- TDSAR – Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- TDNEV – Manuela Nevaci (coord.), *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele românești sud-dunărene*, București, Editura Universității din București, 2018.
- TDCAR – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, Editura Academiei Române, 1968.
- FDCAR – Matilda Caragiu Marioțeanu, 1958, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din RPR*, în „Fonetica și dialectologie”, 1958, vol. I, p. 79–113.

BIBLIOGRAFIE

- Aijmer 1997 – Aijmer, Karin, *I think – an English modal particle*, în T. Swan, O. J. Westvik (ed.), *Modality in Germanic languages: Historical and comparative perspectives*, Berlin, New York, De Gruyter Mouton, p. 1–48.
- Brinton 2001 – Laurel J. Brinton, *Historical Discourse Analysis*, în D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (ed.), *The Handbook of Discourse Analysis*, Oxford, Blackwell Publishers Ltd., p. 138–160.
- Colciar 2018 – Rozalia Colciar, *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Crible și Degand 2019 – Ludivine Crible, Liesbeth Degand, *Domains and Functions: A Two-Dimensional Account of Discourse Markers*, în *Discours* [En ligne], 24, 2019 [<http://journals.openedition.org/discours/9997>].
- Dostie 2009 – Dostie, Gaétane, *Discourse markers and regional variation in French. A lexico-semantic approach*, în K. Beeching, N. Armstrong, F. Gadet (ed.), *Sociolinguistic Variation in Contemporary French*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 201–214.
- Fedriani și Sansò 2017 – Chiara Fedriani, Andrea Sansò, *Introduction. Pragmatic Markers, Discourse Markers and Modal Particles. What do we know and where do we go from here*, în C. Fedriani, A. Sansò (ed.), *Pragmatic Markers, Discourse Markers and Modal Particles. New Perspectives*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 1–33.
- Fraser 2006 – Bruce Fraser, *Towards a theory of discourse markers*, în K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles*, Oxford/Amsterdam, Elsevier, p. 189–204.
- Hopper și Traugott 2003 – Paul J. Hopper, Elizabeth C. Traugott, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1993 – Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Sugestii pentru interpretarea pragmatică a unor deictice în dacoromâna vorbită*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1–XLIV–1993, p. 15–26.
- Mîrzea Vasile 2012 – Carmen Mîrzea Vasile, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București.
- Pop 2004 – Liana Pop, *Aşa et ses équivalents en français (étude de pragmasémantique contrastive)*, în David Trotter (coord.), *Actes du XXIVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Aberystwyth 2004*, vol. III, Berlin/Boston, Max Niemeyer Verlag, 2007, p. 409–422.
- Sweetser 1990 – Eve Sweetser, *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ștefănescu și Crețoiu 2005 – Ariadna Ștefănescu, Elena Crețoiu, *Particula discursivă **păi** ca indicator de relevanță, în Limba română. Structură și funcționare. Actele celui de al IV-lea Colocviu al Catedrei de limba română (25–26 noiembrie 2004)*, G. Pană Dindelegan (coord.), București, Editura Universității din București, p. 673–688.
- Traugott 1995 – Elizabeth C. Traugott, *The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization*, lucrare prezentată la ICHL XII – 12th International Conference on Historical Linguistics, Manchester, 1995 [<https://web.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>; ultima accesare 01.11.2022].

- Zafiu 2009 – Rodica Zafiu, *Evoluția adverbilor de timp atunci, acum, apoi către statutul de mărci discursive*, în R. Zafiu, G. Stoica, Mihaela N. Constantinescu (ed.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității din București, p. 779–793.
- Zafiu 2017 – Rodica Zafiu, *Particula așa în graiurile românești actuale*, în H. Bogdan Oprea, Andreea-Victoria Grigore, R. Zafiu (ed.), *Lingvistică românească, lingvistică romanică, Actele celui de al XVI-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică*, București, Editura Universității din București, p. 139–147.

THE PRAGMATICALIZATION OF DEICTICS IN AROMANIAN DIALECTAL TEXTS

Abstract

The paper includes the analysis of four discourse markers frequently used in the Aromanian dialect of the Romanian language: *tora* ‘now’, *apoi* ‘then, next, after’, *atunțea* ‘then’, *așe* ‘so, thus’, based on a corpus of dialectal texts. For describing the markers, we followed the theoretical model proposed by Crible and Degand (2019) related to the discourse domains and functions, and contextually acquired values that discourse markers achieve after the pragmaticalization process. Depending on their position in a discourse segment and the functions and domains in which they are active, certain patterns can be observed.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13,
Universitatea din București, Facultatea de Litere
Școala Doctorală Litere, str. Edgar Quinet, nr. 5–7
marinela.bota@drd.unibuc.ro

